

Fecr Yayınları: 791

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE BİLGİ VE HÜRRİYET

Müfit Selim SARUHAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR - Coşkun IŞIKGÜL

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ocak 2024

ISBN: 978-625-6602-45-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE
BİLGİ VE HÜRRİYET

Müfit Selim SARUHAN

Ankara 2024

Müfit Selim SARUHAN

Bitlis'te doğdu (1969). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1992). İslam Felsefesi alanında, İslam Düşüncesinde Metafor konulu teziyle Yüksek Lisansını (1994), İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet başlıklı çalışmasıyla da doktorasını Ankara Üniversitesi'nde tamamladı (2000). Aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde doçent (2008) ve profesör (2013) oldu. 1995 yılından bu yana Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Kırgızistan, Romanya, İtalya ve Kazakistan'da misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Alanı ile ilgili yayımlanmış kitapları, ulusal ve uluslararası düzeyde kitap bölümleri, editörlük çalışmalarının yanısıra makale ve bildirileri bulunmaktadır. Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Bilim Kurulu asli üyesidir.

ÖN SÖZ

Elinizdeki eser, 1995-2000 yılları arasında hazırlanan bir doktora tezidir.

Her çalışmanın yapıldığı zamana ait bir ruhu ve özelliği vardır. Bu sebeple, bu çalışmayı o dönemin içinde şekillendiği haliyle sunuyoruz. Bilgiler, bakış açıları ve kaynaklar sürekli değişmektedir. İçerikte bir değişikliğe gidilmemiştir.

Eser, akademik anlamda lisansüstü tezi olarak “İslam Ahlak Felsefesi” başlığı vurgusuyla Türkçe’de bir ilk olup okuyucuyu yirmi yıl önceki İslam Ahlak Felsefesi Literatürü ve tartışmaları ile buluşturacak, onlara bugün geldiğimiz noktada ulaşılan birikimle karşılaştırma imkânı sunacaktır.

İslam Ahlak Felsefesi, din, ahlak ve felsefe gibi üç temel disiplinin bir araya geldiği bir oluşumdur. Bu isimlendirme, onun tek başına ne dini ve ne de tek başına felsefi bir sitem olduğunu ifade eder. İslam Ahlakı ifadesi, Kur’an ekseninde bir dini ahlak anlayışını vurgularken, İslam Ahlak Felsefesi, dini ahlakın üzerine İslam düşüncesinin ürünleri olan Kelâm, Tasavvuf, Fıkıh ve İslam felsefesinin tüm birikimlerini de kapsayan bir bütünlüğü ve anlayışı ifade etmektedir. İslam Ahlak Felsefesi, kökleri çok çeşitli ilimlerle ilişkide olan, İslam düşüncesinin ortak bir ürünüdür.

İslam Ahlak Felsefesinin tanımını ortaya koymaya çalışırken ifade etmemiz gerekir ki, bu tanım, matematiksel bir formül olarak bir çırpıda ifade edilmenin ötesinde ancak tümevarımsal bir yaklaşımla, parçaların doldurduğu bütünde görülüp anlaşılacak bir mahiyete sahiptir. Bu konuda tanım, en başta ifade edilmenin ötesinde tüm taşlar yerine oturduktan sonra ancak ifade edilmeye başlanabilecek bir karakter taşımaktadır. Tanımının yapılmasını kapsamının genişliği zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte İslam Ahlak Felsefesi denilince; Ahlak felsefesinin problemlerine İslami düşüncesinin akli ve nakli verileriyle bakan, sorun-

lara bu ilkeler ışığında çözümler üreten bir değerler sistemi ve hayat felsefesi anlaşılabilir.

İnsanın ahlaklı olması bu açıdan bakıldığında doğasıyla ve yaratılışıyla uyum içinde olması demektir. Yalan söylemek, ahla-ki olamayan bir tutumdur dediğimizde bunun açılımı aslında, yalan söylemek, doğamıza ve yaratılışımıza uygun olmayan bir tutumdur anlamını içermektedir. İslam Ahlak Felsefesi, bu yönüyle insanı, doğal ve özsel olan çizgisiyle değerlendirmeye çalışan bir sistemdir. Ahlaki sorunlara felsefi bakış açısıdır. Bu bakış açısı sadece felsefeden yararlanmakla kalmaz. İslam Ahlak Felsefesinin içerik zenginliği kaynaklarının çeşitliliğiyle orantılıdır. Bu sitemin iç/yerli ve dış/yabancı kaynakları bulunmaktadır.

2000 yılında tamamladığımız İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet adını taşıyan çalışmamız, giriş ve üç bölümdür.

Giriş bölümünde, Ahlak Felsefesinde, İslam Ahlak Felsefesi'nin yeri, kaynakları ve özelliklerini ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Bilgi ve Ahlak ilişkisini gerek kaynak gerekse fayda açısından tetkike yöneldik. Bu konuda, İslam düşüncesinin kelâm, tasavvuf ve felsefe sahalarına ahlak ilmi açısından değindik.

İkinci bölümde ise Bilgi ve Erdem başlığı altında erdemleri, bilginin kaynağı ve faydası noktasından değerlendirmeye tâbi tutarken yine bu bölümde bilgi ışığında mutluluk meselesine de bakış açımızı yönelttik.

Çalışmamızın sonuncu bölümü olan üçüncü bölümde İslam Ahlak Felsefesinde Hürriyet konusunu inceledik. Bu incele-mizde bilgi ışığında, sorumluluğu ve hürriyet anlayışlarını ahlak penceresinden değerlendirmeye çalıştık.

Sonuç başlığı altında, çalışmadaki bulgular ve varılan sonuç-lar belirtilmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu inceleme bilgi ve hürriyeti, hem maddî hem de manevî boyutlarıyla sergileme-ye çalıştığı ölçüde, hem vasita hem de gaye olmaları cihetiyle de ortaya koymayı hedeflemektedir.

Öncelikle öğrenimlerim süresince bana yol gösteren, Prof. Dr. Hayrani Altıntaş ve Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar Hocalarıma, doktora tez jürimde bulunan ve eleştirileriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Kenan Gürsoy, Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi ve Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu Hocalarıma şükranlarımı arz etmek isterim. Bu eseri dipnot ve kaynakça açısından gözden geçiren Mehmet Deri'ye teşekkür ederim.

Her çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamın da okuyucuya ulaşmasını sağlayan Fecr Yayınevi'ne ve özverili tüm çalışanlarına, özellikle Tevfik Aksoy kardeşim ile değerli editörümüz Hüseyin Nazlıyıldın'a daim destekleri için müteşekkirim.

Müfit Selim SARUHAN
Ankara 2024

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.H.F.D.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.D.T.C.F.D.	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
D.E.Ü.Y .	: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları
D.F.İ.F.M.	: Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası
E.Ü.E.F.Y.	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
E.I.	: Encyclopedia of Islam
E.P.	: Encyclopedia of Philosophy
E.S.S.	: Encyclopedia of Social Sciences
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Q.	: Islamic Quarterly
I.S.	: Islamic Studies
krş.	: Karşılaştırınız
J.P.	: Journal of Philosophy
J.A.O.S.	: Journal of the American Oriental Society
JRAS	: Journal of the Royal Asiatic Society
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
P.R.	: Philosophical Review
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
T.T.K.Y.	: Türk Tarih Kurumu Yayını
vr.	: varak

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	5
KISALTMALAR-----	9

GİRİŞ

AHLAK FELSEFESİNDE İSLAM AHLAK FELSEFESİNİN YERİ-----	15
I. Ahlak Felsefesi-----	15
1. Ahlak Felsefesi ve Dil-----	17
2. Ahlak Felsefesi ve Başlıca Konuları-----	19
II. İslam Ahlak Felsefesi-----	23
1. Kur'an ve Ahlak-----	27
2. Ahlak İlminin İslam Felsefesindeki Yeri-----	28
3. Ahlak ve Kelâm-----	30
4. Ahlak ve Tasavvuf-----	33
5. Ahlak ve Fıkıh-----	34
6. İslam Ahlak Felsefesinde Başlıca Etkiler-----	37

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE AHLAK VE BİLGİ İLİŞKİSİ-----	41
I. Ahlak ve Bilgi İlişkisi: Ahlakî İlkelerin Belirlenmesi ve Uygulanmasında Bilginin Rolü-----	41
1. İnsan, Hayat ve Zaman Üzerine-----	41
2. Ahlak Felsefesinde Bilginin İki İşlevi-----	43
II. Ahlak Felsefesinde Kelâmî Bilgi Anlayışı ve Ahlakın Kaynağı Meselesi60	
1. İslam Ahlak Felsefesinin Kelâm Ekollerinde Öznelci ve Nesnelci Yaklaşımlar-----	62
a) Kaynak ve Fayda Açısından Bilgi-----	62
b) Genel Bir Değerlendirme-----	66
III. Ahlak Felsefesinde Tasavvufî Bilgi ve Ahlakın Kaynağı Meselesi----	71
1. Sezgici Ahlak ve Tasavvufî Bilginin Karşılaştırılması-----	71
2. Olgunlaştırma Aracı Olarak Bilgi ve Olgunlaşma Sonrası Kazanılan Bilgi-----	76
a) Emmare Nefsin Bilgi ve Ahlakla İlişkisi-----	76
b) Levvame Nefsin Bilgi ve Ahlakla İlişkisi-----	77

c) Mülhime Nefsin Bilgi ve Ahlakla İlişkisi-----	77
d) Mutmainne Nefsin Bilgi ve Ahlakla İlişkisi-----	78
e) Râdiyye ve Mardiyye Nefsin Bilgi ve Ahlak İlişkisi-----	79
f) Kâmile Nefsin Bilgi ve Ahlakla İlişkisi-----	79
IV. İslam Felsefesinde Bilgi ve Ahlakın Kaynağı Meselesi-----	81
1. Nefs ve Akıl Çeşitlerinin Bilgi ve Ahlakla Olan Alâkaları-----	81
a) Bitkisel Nefs ve Ahlakla İlişkisi-----	83
b) Hayvanî Nefs ve Ahlakla İlişkisi-----	83
c) İnsanî Nefs ve Ahlakla İlişkisi-----	85
2. Genel Bir Değerlendirme: İslam Filozoflarında Kaynak ve Fayda Açısından Bilgi-----	86

İKİNCİ BÖLÜM

BİLGİ AÇISINDAN ERDEMLER VE MUTLULUK-----	97
I. Bilgi ve Erdem-----	97
1. Erdemlerin Temeli Olarak Bilgi-----	99
2. Erdemler Öğretilebilir mi?-----	104
a) “Bilgi Değiştirmez” Diyenler-----	104
b) “Bilgi Kısmen Değiştirir” Diyenler-----	105
c) “Bilgi Bütünüyle Değiştirir” Diyenler-----	106
d) Eğitim Felsefesi Açısından-----	107
II. Bilgi ve Erdemler-----	109
1. Bilgi ve Hikmet Erdemi-----	109
a) Kur’an’da Hikmet ve Ahlak-----	110
b) Hikmet Çeşitleri-----	115
1) Sosyal Hikmet (Medenî Hikmet)-----	115
2) Ailevî Hikmet (Menzilî Hikmet)-----	116
3) Ahlakî Hikmet (Hulkî Hikmet)-----	116
4) Genel Bir Değerlendirme: Hikmetin Nazarî ve Amelî Yönleri-----	117
2. Bilgi ve Adâlet Erdemi-----	120
a) Ahlakçıların Adâleti Ele Alışları-----	121
b) Adâletin Çeşitlerinin Bilgi Açısından İncelenmesi-----	124
1) Sadâkat/Bilgiyi Koruma ve Uygulama Azmi-----	124
2) Ülfet/Bilineni Sevme-----	126
3) Vefa/Bilginin Hakkını Verme-----	126

3. Bilgi ve İffet Erdemi-----	127
a) İffet Erdeminin Ele Alınışı-----	127
b) İffet Çeşitlerinin Bilgi Açısından Tahlili-----	128
1) Hayâ/Bilginin İffeti-----	128
2) Arzuları Dizginlemek/Bilginin Kontrolü-----	129
3) Şükür/Bilginin, Bilgilerin Bilgisini İdraki-----	129
4) Vakar/Bilgiyi Ağırbaşlılıkla Taşımak-----	130
4. Bilgi ve Şecaat Erdemi-----	130
a) Şecaat Erdeminin Ele Alınışı-----	130
b) Şecaat Çeşitlerinin Bilgi Açısından Tahlili-----	131
c) Eflâtun'un Lakhes Diyalogu-----	132
5. Bilgi ve Mutluluk-----	133
a) Mutluluğun Ele Alındığı Eserler-----	133
b) İnyet Teorisi Işığında Bilgi ve Mutluluk-----	135
c) Genel Bir Değerlendirme: Arzu, Hayr, Şer ve Lezzet-----	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE HÜRRİYET -----	153
I. Genel Olarak Ahlak ve Hürriyet-----	153
II. Bilgi ve Sorumluluk-----	159
1. Sorumluluk Çeşitlerinin Değerlendirilmesi-----	161
2. Sorumluluğun Dinî Bilgi Açısından Durumu-----	161
III. İslam Düşüncesinde Hürriyet Anlayışları ve Bilgi ve Ahlak Açısından Değerlendirilmesi-----	164
1. Toplumsal Ahlak Açısından Hürriyet-----	164
2. Tasavvuf Ahlakı Açısından Hürriyet-----	166
3. Kelâmcı ve Filozoflarda Hürriyetin Ele Alınışı-----	173
a) Bilgi ve İrade Hürriyeti-----	173
1) İrade-----	173
2) Gaye ve Düşünme-----	175
3) Niyet ve İrade İlişkisi-----	175
b) Hürriyet Hakkında Delillerin Değerlendirilmesi-----	178
1) Derunî Bilgi Delili-----	178
2) Toplum Bilgisi Delili-----	179
3) Dinî Bilgi Delili-----	179
4) Hukuk Bilgisi Delili-----	179

c) Hürriyetin Kelâmıcı ve Filozoflarca Bilgi ve Eylem Açısından Ele Alınması-----	180
1) Kelâm Tarihinde Hür İradeyi Niteleyen Konu ve Kelimeler-----	180
2) Fiil Taksimi-----	182
3) Mu'tezîle'nin Temel Prensipleri Işığında Hürriyet ----	187
4) Genel Bir Değerlendirme: Matûridîyye, Eş'ârîyye, Kaderîyye, Cebriyye ve Mu'tezîle'nin İfrat ve Tefrit Açısından Tahlili -----	190
SONUÇ -----	195
KAYNAKLAR -----	207
DİZİN -----	221